

АКУЛЬТУРАЦЫЯ ЯК ФОРМА ЗАСВАЕННЯ СУСВЕТНАЙ КУЛЬТУРЫ

Разглядаюцца тэарэтычныя аспекты працэсу ўзаемаўплыву розных культур, пры якім суб'екты адной культуры пераймаюць каштоўнасці другой. На беларускім матэрыяле аналізуецца працэс уздзеяння рускай і польскай культур на сацыякультурны працэс у Беларусі. Ахарактарызаваны асноўныя механізмы акультурацыі і яе стратэгія.

Працэсы глабалізацыі, дэмакратызацыя грамадскага жыцця, адкрытасць і даступнасць апошніх дасягненняў сусветнай культуры дазваляюць велізарнай колькасці людзей пазнаваць шмат новага аб паводзінах і ладзе жыцця іншых народаў. З кожным годам узрастае цікавасць у людзей да зносін з іншымі народамі і іх культурамі. У XXI ст. стала відавочным, што чалавецтва развіваецца па шляху пашырэння ўзаемасувязі і ўзаемазалежнасці розных краін, народаў і іх культур. Сучасныя сродкі камунікацыі дазваляюць мільёнам людзей непасрэдна знаёміцца з асаблівасцямі і каштоўнасцямі культур іншых народаў.

У працэсе кантактаў паміж прадстаўнікамі розных культур нярэдка частка прадстаўнікоў адной культуры (рэцыпіенты) пераймаюць нормы, каштоўнасці і традыцыі другой культуры (донара). Гэтая з'ява ў культуралагічным атрымала назву *акультурацыя*.

Упершыню праблема акультурацыі была апісана ў канцы XIX ст. у працах англійскіх і амерыканскіх этнографіаў. У навуковым ужытку тэрмін замацаваўся ў першай трэці XX ст., у перыяд хуткага развіцця культурнай антрапалогіі, калі ў працах Ф.Боаса, Р.Лінтана, Р.Рэдфілда і іншых вызначыліся механізмы ўплыву англосаксонскай культуры ЗША на індзейцаў і афраамерыканцаў.

Напачатку акультурацыю разглядалі як вынік працяглага кантакту груп, людзей розных культур, ён выяўляўся ў змяненні зыходных культурных мадэляў у гэтых групах. Лічылася, што кантакты адбываюцца аўтаматычна, у выніку культуры змешваюцца і дасягаецца стан культурнай і этнічнай аднароднасці. Меркавалася, што рэальна менш развітая культура змяняецца намнога больш, чым развітая.

Паступова культуралагі адышлі ад разумення акультурацыі толькі як групавага феномена і сталі разглядаць яе на ўзроўні псіхалогіі індывіда. Прычым з'явіліся новыя ўяўленні аб гэтым працэсе, ён стаў разумецца як змяненне каштоўнасцей арыентацый, ролевых паводзін, сацыяльных устаноў індывіда. У цяперашні час тэрмін "акультурацыя" ўжываецца для абазначэння працэсу і выніку ўзаемаўплыву розных культур, пры якім усе ці частка прадстаўнікоў

адной культуры пераймаюць нормы, каштоўнасці і традыцыі другой.

У працэсе акультурацыі асобны народ або яго частка (саслоўе, клас, сацыяльная група, нацыянальная меншасць) засвойваюць культуру і мову другога народа (звычайна дэмаграфічна дамінуючага ці больш культурна развітога), але ў той жа час не страчваюць поўнасцю сваю культуру, гістарычную памяць і нацыянальную самасвядомасць. Аднак у выпадках, калі ўплыў іншай культуры перавышае пэўную "крытычную мяжу", тады гэта можа ўяўляць пагрозу для культуры-рэцыпіента, паколькі такія магутны знешні ўплыў можа прывесці да з'яднення ці поўнага знікнення асобных нацыянальных традыцый, абрадаў, звычаяў, артэфактаў і інш. У выпадках, калі больш развітая, "моцная" культура падаўляе больш "слабую" культуру, адбываюцца з'ядненне, дэградацыя апошняй. Прычым і культура-донар у выніку можа ў пэўным сэнсе растраціць свой унутраны патэнцыял, з'ядніць свой агульны "культурны фонд".

Можна прывесці вялікую колькасць прыкладаў акультурацыі. У XVIII–XIX стст. Расія далучыла да сваіх межаў шмат новых культурных рэгіёнаў: Беларусь, Польшчу, Каўказ, Сярэднюю Азію. Перасяліўшыся туды, рускія пераймалі мясцовыя звычаі і традыцыі, захоўваючы пры гэтым свае, уласныя. У той жа час мясцовае насельніцтва бліжэй пазнаёмілася з рускай культурай і шмат чаго пераняло ад яе. Гэта прыклад акультурацыі, якая атрымалася ў выніку тэрытарыяльных захопаў і далучэнняў.

У XX ст. амерыканская армія больш за 10 гадоў ваявала ў В'етнаме. Некаторыя маладыя амерыканцы ажаніліся з в'етнамскімі дзяўчынамі, якім у ЗША трэба было нанова праходзіць працэс сацыялізацыі. Тое ж самае адбывалася пасля другой сусветнай вайны, калі амерыканскія салдаты ажаніліся з японскімі дзяўчынамі. Мужчыны не заставаліся на

радзіме сваіх жонак, а прывозілі іх у сваю краіну. Мужчына адыгрывае ў гэтым выпадку актыўную культурную ролю і прымушае жанчыну адаптавацца да нормаў роднай для яго культуры.

Такое прыстасаванне і адначасова перанавучанне называюць яшчэ рэсацыялізацыяй. *Рэсацыялізацыя* – сутнасць працэсу акультурацыі, яна можа адбывацца толькі з дарослым чалавекам.

Акультурацыя ўяўляе сабою працэс паўторнай сацыялізацыі дарослага чалавека (рэсацыялізацыю), засваенне неабходных для жыцця нормаў і каштоўнасцей чужой культуры, якія напластоўваюцца на традыцыі і звычаі роднай культуры.

У розныя гістарычныя эпохі беларуская культура неаднолькава рэагавала на працэсы акультурацыі з боку культур суседніх і больш далёкіх народаў. У эпоху сярэднявекі пераважаў уплыў усходняй візантыйскай культуры, а ў час Рэнэсанса – заходнеўрапейскай культуры. На працягу XVII–XX стст. вельмі моцнымі былі ўплывы на беларускую культуру суседніх культур, найперш польскай і рускай. У працэсе паланізацыі і русіфікацыі беларуская культура набывала новыя рысы, засвойвала некаторыя іншаэтнічныя традыцыі, а часам адвяргала іх, аказваючы пэўны ўплыў на гэтыя культуры. У сучасны перыяд адбываецца пэўная вестэрнізацыя беларускай культуры, што ў большай ці меншай ступені выяўляецца ў сферы выяўленчага, тэатральнага мастацтва, літаратуры, кіно, музыкі.

Такім чынам, акультурацыя з'яўляецца неабходным элементам міжкультурнага ўзаемадзеяння. Яна адыгрывае прагрэсіўную ролю ў глабальным грамадстве: дапускае навучанне нормам іншай культуры, знаёміць з яе гістарычнай спадчынай, дазваляе знайсці эфектыўную тэхналогію зносін людзей. У працэсе акультурацыі кожны чалавек адначасова вырашае дзве важнейшыя праблемы: імкнецца захаваць сваю культурную ідэнтычнасць і ўключыцца ў чужую культуру. Камбінацыя магчымых варыянтаў вырашэння гэтых праблем нараджае чатыры асноўныя стратэгіі акультурацыі: *асіміляцыю, сепарацыю, маргіналізацыю і інтэграцыю*.

У працэсе міжкультурнай камунікацыі індывідам даводзіцца сутыкацца з неабходнасцю асэнсавання чужой культуры, што мае свае асаблівасці. Ужо сама ўстаноўка на асэнсаванне з'яў іншай культуры, невядомай культуры, прынцыпова адрозніваецца ад асэнсавання тых ці іншых з'яў сваёй уласнай культуры. Нярэдка цэлыя народы ці этнічныя групы поўнасцю засвойваюць мову, культуру другога народа, у выніку чаго адбываецца змена этнічнай самасвядомасці асіміляванага этнасу.

Асіміляцыя – працэс засваення адным народам культуры, мовы, этнічнай самасвядомасці другога народа, звычайна больш сацыяльна развітога і дэмаграфічна пераважнага. Гэтае паняцце пачало выкарыстоўвацца з канца XIX ст. (найперш у амерыканскай сацыяльнай навуцы) і спачатку было сінонімам слова "амерыканізацыя". Да сярэдзіны XX ст. тэрмін "асіміляцыя" выкарыстоўваўся ў кантэксце вывучэння інкарпарацыі індзейскіх плямёнаў у ЗША ў дамінуючую культуру белага насельніцтва.

Асіміляцыя характэрна для гісторыі амаль што ўсіх народаў, у тым ліку і беларусаў. Яна ажыццяўляецца на розных узроўнях: антрапалагічным, сацыяльным, культурным, моўным і інш. Культуролагамі выдзяляюцца дзве разнавіднасці асіміляцыі – натуральная і прымусовая. Натуральная асіміляцыя ўзнікае пры непасрэдных кантактах разнародных этнічных груп, абумоўленых агульнасцю іх палітычнага, сацыяльнага, гаспадарчага і культурнага жыцця, пашырэннем міжэтнічных шлюбаў. На землях Беларусі натуральная асіміляцыя ў старажытнасці адбывалася ў працэсе рассялення славян і іх узаемадзеяння з мясцовымі балцкімі плямёнамі, якія склалі субстратную аснову крывічоў, часткова радзімічаў, дрыгавічоў. Працэс славянскай каланізацыі паўднёва-заходніх зямель Беларусі і сумежных з імі тэрыторый Аўкштайтэй і Латгаліі працягваўся амаль да XIX – пачатку XX ст. і суправаджаўся асіміляцыяй суседніх перыферыяльных і экстрэтарыяльных груп балцкага насельніцтва (нальшы, дзяволтвы, судавы, дайновы, латгалаў-лотвы, палякшан-ятвягаў і інш.). Яно паступова страчвала этнічныя асаблівасці сваёй культуры, мовы, самасвядомасці. Натуральная асіміляцыя іншаэтнічнага насельніцтва на тэрыторыі Беларусі ажыццяўлялася і ў адносінах да нешматлікіх груп рускіх, палякаў, украінцаў, немцаў, татар. Асіміляцыя закранула некаторыя саслоўныя групы беларусаў, у прыватнасці рамеснікаў-гараджан, якіх вывозілі або запрашалі на працу ў Маскоўскую

дзяржаву ў XVI–XVIII стст., дзе яны паступова абруселі.

Прымусовая асіміляцыя назіраецца ў выніку штучнай палітыкі ўрадавых колаў. У выніку культурнай асіміляцыі адбываюцца механічнае засваенне каштоўнасцей, традыцый, звычаяў, паглыннанне (поўнае ці частковае) адной культуры другой. Звычайна больш "слабая" культура паступова нібы раствараецца ў больш "моцнай" культуры. Асобныя даследчыкі адрозніваюць аднабаковую асіміляцыю, пры якой культура меншасці поўнасцю выцясняецца дамінуючай культурай, і культурнае змешванне, калі элементы культур падначаленай і дамінуючай змешваюцца, што ў выніку можа прывесці да ўзнікнення якасна новай культуры.

Палітыку прымусовай асіміляцыі ў адносінах да беларусаў актыўна праводзіў урад царскай Расіі, асабліва пасля задушэння паўстанняў у 1830–1831 гг. і 1863–1864 гг. у Польшчы, Беларусі і ў Літве. Была забаронена уніяцкая вера, якая стала ўжо традыцыйнай для беларусаў, адменены дзеянне Статута Вялікага княства Літоўскага 1588 г., ужыванне беларускай, літоўскай і польскай моў у грамадскіх месцах, а выкладанне іх каралася штрафамі. Беларусь і Літва атрымалі афіцыйную назву Паўночна-Заходні край. У выніку на тэрыторыі Беларусі катастрофічна скараціўся сацыяльны арэал ужывання беларускай мовы, амаль знішчана традыцыйная этнічная культура, павялічылася колькасць людзей, перш за ўсё нашчадкаў міжнацыянальных шлюбаў, якія адмовіліся ад сваіх беларускіх каранёў. Выпадкі поўнай асіміляцыі сустракаюцца вельмі рэдка, звычайна мае месца паступовая трансфармацыя традыцыйнай культуры меншасці пад уплывам культур дамінуючай этнічнай супольнасці.

Адной з мэт акультурацыі лічыцца дасягненне інтэграцыі культур, якая ў выніку дае біякультурную ці мультыкультурную асобу. Гэта магчыма, калі групы большасці і меншасці, якія ўзаемадзейнічаюць, добраахвотна выбіраюць дадзеную стратэгію. Група, што інтэгруецца, гатова прыняць устаноўкі і каштоўнасці новай для сябе культуры, а дамінантная група гатова прыняць гэтых людзей, паважаць іх правы, каштоўнасці, адаптаваць сацыяльныя інстытуты да патрэб гэтай групы. Пры такіх умовах адбываецца культурная інтэграцыя, якая ўяўляе сабой ідэнтыфікацыю як са старой, так і з новай культурай.

Інтэграцыя культурная – гэта стан унутранай цэласнасці культуры і ўзгодненасці паміж рознымі яе элементамі, а таксама працэс, вынікам якога з'яўляецца такая ўзаемаўзгодненасць. Тэрмін "культурная інтэграцыя", што выкарыстоўваецца пераважна ў амерыканскай культурнай антрапалогіі, у многім перасякаецца з паняццем "сацыяльная інтэграцыя", якое выкарыстоўваецца галоўным чынам у сацыялогіі і англійскай школе сацыяльнай антрапалогіі. Культурная інтэграцыя тлумачыцца рознымі даследчыкамі парознаму: як лагічная, эмацыянальная ці эстэтычная ўзгодненасць паміж культурнымі значэннямі; як адпаведнасць паміж культурнымі нормаў і рэальнымі паводзінамі носьбітаў культуры; як функцыянальная ўзаемазалежнасць паміж рознымі элементамі культуры (звычаямі, інстытутамі, культурнай практыкай і інш.). Усе гэтыя тлумачэнні ўзніклі ў рэчышчы функцыянальнага халістычнага падыходу да даследавання культуры і непарыўна звязаны з ім метадалагічна.

Р. Бенедыкт у працы "Патэрны культуры" (1935) сцвярджала, што звычайна культуры ўласцівы нейкі дамінуючы ўнутраны прынецп, ці "культурны патэрн", які забяспечвае агульную форму культурных паводзін у розных сферах чалавечай жыццядзейнасці. Культура, як і індывід, уяўляе больш ці менш узгоднены патэрн дзеяння. У кожнай культуры ўнікаюць характэрныя задачы, якія не абавязкова ўласцівы іншым тыпам грамадства. Падпарадкоўваючы жыццё гэтым задачам, народ усё больш і больш кансалідуе свой вопыт, разнародныя тыпы паводзін набываюць усё больш канкрэтную форму. На думку Бенедыкт, ступені інтэграцыі ў розных культурах могуць адрознівацца: адны культуры характарызуюцца найвышэйшай ступенню ўнутранай інтэграцыі, у другіх – інтэграцыя можа быць мінімальнай.

Для большасці прыхільнікаў функцыяналізму паняцце інтэграцыі мела перш за ўсё агульнатэарэтычнае значэнне. П. Сарокін (1962) супрацьпаставіў такому разуменню інтэграцыі размежаванне сацыякультурных сістэм, інтэграваных на аснове лагічнай і сэнсавай кагерэнтнасці. Гэтая ідэя Сарокіна паклала пачатак якасна новай даследчай арыентацыі, накіраванай на аналіз розных формаў культурнай інтэграцыі, уласцівых

пэўным сацыякультурным сістэмам.

Захаванне этнічнай ідэнтычнасці, што інтэгруецца, сёння разглядаецца пазітыўна, таму што дапамагае згладзіць праблемы дадзенага працэсу. Асабліва гэта важна для бежанцаў, якія па прычыне нейкіх знешніх прычын вымушаны пакінуць сваю радзіму. Яны псіхалагічна супраціўляюцца разрыву сувязей з ёй, і працэс акультурацыі ідзе ў іх больш працягла і складана. Лічыцца, што паспяховасць інтэграцыі вызначаецца этнічнай ідэнтычнасцю і этнічнай талерантнасцю.

Дамінантная група можа абмежаваць выбар ці прымусяць прадстаўнікоў іншай культуры да пэўных формаў акультурацыі. У гэтым выпадку прадстаўнікі недамінантнай групы аддаюць перавагу большай ці меншай ступені ізаляцыі ад дамінантнай культуры. Такую з'яву прынята называць сепарацыяй, г.зн. адмаўленне чужой культуры пры захаванні ідэнтыфікацыі са сваёй культурай. Названая сітуацыя часта ўзнікае, калі ў якой-небудзь краіне праводзяцца палітыка і практыка адасаблення, аддзялення часткі тэрыторыі дзяржавы з мэтай стварэння новай самастойнай дзяржавы або атрымання статусу шырокай аўтаноміі. Палітыка сепаратызму з'яўляецца вынікам гістарычных, сацыяльных, палітычных, канфесіянальных і іншых праблем, а таксама ваяўнічага нацыяналізму. Тыповай падставай узнікнення сепаратысцкіх тэндэнцый у дзяржаўным жыцці служаць нераўнамернасць сацыяльна-эканамічнага развіцця рэгіёнаў і тэрыторый унутры дзяржавы, размеркавання паміж імі прыродных багаццяў, парушэнне правоў чалавека (нацыянальных, расавых). Напрыклад, палітыка непасрэднага, а частковага і ўскоснага кіравання народамі Азіі і Афрыкі з боку еўрапейскіх дзяржаў накладвала абмежаванні на аўтахтонныя культуры, вяла да звужэння дыяпазону іх функцыянавання і замаруджвала развіццё. Так, у Індыі з канца XVIII ст. англійскія ўлады садзейнічалі выкарыстанню шарыяту для мусульман і кодэкса нормаў, якія ўтрымліваліся ў "Дхармашастрах", для індусаў. Кантралюемыя англічанамі суды навязвалі законы, якія супярэчылі існуючаму звычайнаму праву.

Укараненне заходніх культурных мадэляў, стандартаў жыцця і нормаў спажывання спарадзіла імкненне да захавання і развіцця самабытнай культуры, гістарычнай спадчыны і незалежнасці. Былыя каланіяльныя краіны да нашага часу вядуць настойлівую барацьбу за перабудову міжнародных адносін у галіне культуры. Культурная палітыка гэтых краін накіравана на ліквідацыю шкодных наступстваў засілля Захаду ў сферы культуры і сродках масавай інфармацыі, на падтрыманне суверэнітэту і забеспячэнне самастойнага развіцця. Крайнімі праяўленнямі гэтых тэндэнцый сталі розныя формы сепаратызму, нацыяналізму і чорнага расізму.

Вышэй намі адзначалася, што ў аснове акультурацыі ляжыць камунікатыўны працэс. Доўгатэрміновая адаптацыя да чужой культуры адбываецца праз зносіны з носьбітамі дамінантнай культуры. Працяглы час бежанцы, эмігранты знаходзяцца на мяжы дзвюх культур. М. Бахцін сцвярджаў, што ўся культура размешчана на межках: межы праходзяць усюды. Памежжа культур інтэрпрэтуецца па-рознаму: у прыватнасці, як стан чалавека, вымушанага рабіць пастаянны выбар, або ў аспекце дыялагічнасці, як своеасаблівы "мост", які злучае розныя сферы. Нярэдка ў такім прамежкавым стане чалавек адчувае глыбокі дыскамфорт і незадаволенасць.

У сітуацыі адначасовага і аднапрасторавага існавання групы ці індывіда ў кантэксце супярэчлівых сацыякультурных патрабаванняў *фарміруецца культурная маргінальнасць*. Яна ўзнікае ў выніку змен нарматыўна-каштоўнасных сістэм пад уздзеяннем міжкультурных кантактаў, сацыяльных зрухаў і тэхналагічных фактараў. Маргінальная асоба фарміруецца тады, калі чалавек пэўнай культуры вымушаны асвойваць іншыя сацыяльныя ролі, лад жыцця, культурныя каштоўнасці чужой культуры. Усё гэта ўплывае на псіхіку чалавека.

Тэрмін уведзены ў навуку амерыканскім сацыёлагам Р. Паркам, які лічыў, што маргінальная асоба валодае шэрагам характэрных рыс: заклапочанасцю, агрэсіўнасцю, славалюбствам, чулівасцю. Першапачаткова гэты тэрмін выкарыстоўваўся для азначэння сацыяльна-псіхалагічных вынікаў няпоўнай адаптацыі мігрантаў з вясковых раёнаў да патрабаванняў гарадскога ладу жыцця. Пасля тэрмін набыў больш шырокае значэнне, і да маргінальнай культуры пачалі адносіць "культурныя гібрыды", якія аказаліся паміж дамінуючай сацыяльнай групай, што не прымала іх поўнасцю, і групай паходжання, якая

адштурхоўвала іх. Пад маргіналамі таксама разумеюць індывідаў, што страцілі былыя сацыяльныя сувязі, але не прынялі новую сацыякультурную сітуацыю.

У цяперашні час паняцце "маргінальнасць культурная" характарызуе стан асобы або групы людзей, якія знаходзяцца на мяжы розных сацыяльных груп, сістэм, культур і цалкам не ўключаны ні ў адну з іх. Паняцце "маргінальная асоба" (маргінал) ужываецца і як негатыўная адзнака ў адносінах да люмпенаў, ізгояў і іншых, а таксама ў пазітыўным сэнсе – у адносінах да творчых людзей, здольных пераадолець стэрэатыпы, звыклія, усталяваныя прынцыпы дзейнасці.

Такім чынам, можна сказаць, што маргіналізацыя абазначае, з аднаго боку, страту ідэнтычнасці з уласнай культурай, з другога – адсутнасць ідэнтыфікацыі з культурай большасці. Гэта сітуацыя ўзнікае з-за немагчымасці падтрымліваць уласную ідэнтычнасць (звычайна па прычыне знешніх абставін) і ў выніку адсутнасці цікавасці да атрымання новай ідэнтычнасці (магчыма, па прычыне дыскрымінацыі ці сегрэгацыі з боку культуры большасці).

1. *Белик, А.А.* Культурология. Антропологические теории культуры / А.А.Белик. – М.: Рос. гос. гуманитар. ун-т, 1998. – 241 с.

2. *Кассирер, Э.* Опыт о человеке. Введение в философию человеческой культуры // Избранное. Опыт о человеке / Э.Кассирер. – М.: РОССПЭН, 1998. – 447 с.

3. *Клакхон, К.* Зеркало для человека / К.Клакхон. – СПб.: Евразия, 1998. – 352 с.

4. *Культурология. XX век: словарь.* – СПб.: Университетская книга, 1997. – 480 с.